

Žaža, Stanislav

Adverbiální určení s významem kvantity v ruštině a v češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1984, vol. 33, iss. A32, pp. [65]-71

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100918>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV ŽAŽA

ADVERBIÁLNÍ URČENÍ S VÝZNAMEM KVANTITY V RUŠTINĚ A V ČEŠTINĚ

1. Adverbiální určení (=Adv) s významem kvantitativní charakteristiky se obvykle v mluvnicích popisují v rámci příslovečných určení způsobu.

Tradiční sémantická klasifikace Adv (místa, času, způsobu, příčiny a n. j.) je opodstatněná potud, že při popisu tohoto slovního druhu má vskutku dominantní postavení jeho diferenciací významová. Současně je však patrné, že tato klasifikace nivelizuje podstatné zvláštnosti, jimiž se jednotlivé druhy Adv vyznačují a liší od jiných. Ponecháme-li zvláštní postavení koncepcí popisující tyto věci v rámci slovního spojení (Grammatika 1970, Russkaja grammatika 1980), lze konstatovat, že se v současných pracích řeší tyto otázky různě (srov. např. Kopečný 1962, Šmilauer 1966, Bauer—Grepl 1972, Teoretické základy 1975, Russkaja grammatika 1979 aj.). V každém případě stojí na jedné straně Adv rázu cirkumstantivního (např. místní, časová), ať již mají ráz členu inherentního (tj. tak či onak valenčně vázaného na nadřazený člen, např. *находиться внизу, направляться на аэродром* apod., nebo členu externího, tzv. determinantu (Grammatika 1970, Russkaja grammatika 1980), např. *Вчера Ваня получил пятёрку*; na druhé straně pak stojí určení charakterizační, ať kvalifikační, např. *читать разборчиво, рисовать в традиционной манере*, nebo kvantifikační, např. *чрезмерно увлекаться, в высшей степени опасный ар.*

Uvedené kategorie Adv nejsou ovšem vzájemně neprostupné. Právě pro kvantitativní Adv je typické, že se často prolíná nejen s izotypním Adv kvalitativním (srov. např. *снег падает хлопьями*), ale že zasahují i do oblasti Adv cirkumstantivních (srov. *опоздать на полчаса, стоять в двух шагах от забора* apod.).

2. V tomto článku věnujeme hlavní pozornost Adv vyjadřujícím číselnou kvantitativní charakteristiku. Stranou naší pozornosti zůstávají proto jiné způsoby vyjádření této charakteristiky (srovnání, souvětne konstrukce apod.).

3. Z hlediska věcného i pro účely konfrontačního popisu je důležité rozlišovat vyjádření kvantitativní charakteristiky děje/stavu na jedné straně a kvality (v širokém smyslu) na straně druhé.

4. Míru, v níž se realizuje nějaký děj/stav (tj. prostou charakteristiku na ose *много — мало*, bez udání nějaké hranice nebo omezení), vyjadřují zpravidla příslovce a příslovečné výrazy, a to mnoho, více či méně synonymní nemalo, очень, весьма, значительно, замечто a n. j. a jejich emocionální varianty здоровья (выпить), страшно (рассердиться), ужасно (страдать), адски (скучать), дьявольски (устать); я страх // смерть // ужас (как люблю кататься на санках, мало се synonymu немного, не очень, незначительно,

a emocionálními nemnohko (подождать), kapelku (отдохнуть), чуточку // чуть-чуть (подвигнуться) aj.

Do určité míry odlišné jsou konstrukce vyjadřující stupeň úplnosti realizace nebo intenzity nějakého procesu, nezávadka vztahením k nějaké hranici na ose *maximální — minimální realizace*. Vedle příslovcí se tu výrazně uplatňují i jiné adverbialní výrazy, zejména substantivního původu, s předložkami *до*, *в* aj.: *полностью* (zaplatit долг), *вполне* (положиться), *совсем* (испортить), *вовсе* (отказаться), *совершенно* (замёрзнуть), *предельно* (активизировать) *до* krajnosti, *крайне* (удивить), *в* высшей мере // *степени* (огорчать), (отдать все) *до* последней копейки, (сгореть) *до* дотла, (устать) *до* чёрта, (обрадоваться) *донецкая* а j. Podobně lze vyjádřit i míru převyšující náležitou hranici: *слишком* (увлекаться), *чрезмерно* (разволноваться), *непомерно* (расхваливать). Různý stupeň úplnosti realizace vyjadřují: *почти* (окончить), *в* значительной мере // *степени* (оказывать влияние), *в* общем (и целом) (выполнить задание), *не* совсем (понимать), *наполовину* (открыть), *до* значительной, известной, ... *степени* (соответствовать), *еле* (успевать), *едва* (удерживаться от смеха); *нуловая* realizace je vyjádřena *в* совсем не (пить), *вовсе* не (думать), *ничуть* не (обидеться).

5. Zvláštní případ představují ty konstrukce, kdy se uvádí (s větší či menší přesností) číselná hodnota nějakého kvanta. Je vyjádřena zpravidla výrazem obsahujícím číslovku + substantivní název měrné jednotky (např. *пять метров*).

Takový číselný výraz (obsahující někdy i předložku např. *более двух рублей*) vystupuje *в* našich konstrukcích jako celek mající povahu funkčního (syntaktického) pádu, nejčastěji akuzativu nebo genitivu.

6. Bývá to především po slovesech *стоять*, *весить* a jeho hovorové variantě *тянуть*).

7. Po slovese *стоять*, mít cenu je Adv *в* akuzativu nebo *в* genitivu.

S ak. se sloveso *стоять* pojí tehdy, jestliže má Adv zcela konkrétní význam, *цена* x je y , např. *билет стоит пять крон*, *портфель стоил тридцать рублей* atd. Tato konstrukce může obsahovat dativ osoby; má pak význam ,pro realizaci x musí osoba y vynaložit sumu z ': *Полшив костюма стоит мне сто рублей*. Ušití šatů mě přijde na sto rublů // stojí sto rublů. — *Постройка стоила нам пятьдесят тысяч*. Stavba nás stála 50 tisíc // přišla na 50 tisíc.

Pozn. Podobný význam má i určení vyjádřené adverbium: *Яблоки стоят много*; ale i *Я. стоят дорого // дешёво* (jsou drahá, laciná).

Gen. je po slovese *стоять* na místě tehdy, jestliže nejde o určení konkrétní finanční částky, ale o kvantum abstraktního úsilí, námahy apod. Celá konstrukce má pak význam ,pro realizaci x je nutno (// musí osoba y) vynaložit jisté kvantum úsilí': *Это стоило нам большого труда*. To nás stálo mnoho práce // námahy. — *Чего ему это стоило! Со ho то stálo úsilí! // Со mu to dalo práce n. námahy!* — *Постройка плотины будет стоить коллективу многих бессонных ночей*. Stavba přehrady si vyžádá u kolektivu mnoho bezesných nocí. A také ovšem: *Ваше обучение стоит государству больших денег*. Vaše studium přijde stát na velké peníze (tj. vyžádá si vydání velkého množství peněz — proto zde gen.).

S genitivem má naše konstrukce ještě další význam, a to ,skutečná hodnota x se vyrovná jeho ceně y (úsilí vynaloženému pro realizaci x)': Sloveso bývá *в* těchto případech jádrem výpovědi. Např.: *Костюм стоит этих денег*. (Ty) šaty za ty peníze stojí. — *Мотоциклы действительно стоили двадцати тысяч*. M. skutečně za (těch) dvacet tisíc stály. — *Ее статья стоит внимания* (stojí za pozornost). — (Při odpovědi na poděkování:) *Не стоит (благодарности)!* *Не*нi зач! // *Рáдо* se stalo!

Izofunkční jsou konstrukce *стоит + inf.*: Этот роман *стоит прочитать* (stojí za přečtení). — *Стоит попробовать // попытаться* (сделать это). *Стоjí to za pokus.*

8. Sloveso *весить* ‚mít hmotnost, váhu‘ a jeho hovorový ekvivalent *тянуть се* rojí s ak.: груз *весит пять тонн*, *вешу 68 кило*, (ребёнок) *тянет до четырёх килограммов* váží skoro čtyři kila.

9. Na rozdíl od češtiny nemá ruština sloveso ekvivalentní českému měřit ve významu ‚mít (délkový, plošný, úhlový) rozměr‘. Tento význam se vyjadřuje způsobu uvedenými zde v §17: *Покój мѣří 5 м на дѣлку*. Длина комнаты (составляет) *три метра // равна трём метрам // достигает трёх метров // Комната имеет три метра в длину*. — *Поле мѣří 70 га*. Площадь поля равняется трём гектарам. — *Угол мѣří 90 ступнѣй*. Величина угла равняется девяноста градусам.

10. Kvantitativní určení po slovesech s významem koupě a prodeje (купить, продать, взять, дать) se vyjadřuje nejčastěji akuzativem s předl. *за*, méně často distributivem s předl. *по*: *купить приёмник за двадцать рублей*; *продать мебель за бесценок за пачетел // за бабку*; *продавать по пять // пяти рублей; по рублю штука*. Srov. jemný sémantický rozdíl: (Ту) lahvičku *купил за 20 korun* (prius je cena jednotlivého předmětu). Флакончик он *купил за 20 крон*. × *Купил за 20 korun bonbony // -ů* (prius je celková suma útraty). Он *купил на 20 крон конфет*.

V dotazu na cenu lze užít adverbia *почём?* *Почём виноград?* *Заč // По čем* jsou (ты) *hrozny?*

Jiná určení u těchto sloves nabývají už charakteru Adv kvalitativních: *купить за наличные, в рассрочку, в долг* (za hotové, na splátku, na dluh).

Podobně přecházejí v Adv kvalitativní charakteristiky měrová určení vyjádřená prostým instrumentálem. Některá mají odstín distributivní (svědčí o tom mj. možnost užití předložky *по* v č.), jiná vyjadřují spíše jen uskupení, např. *скупать зерно мешками по рутlech*, *построитья парами* seřadit se po dvou // do dvojic, *звери погибали сотнями по стовкách*, *уехать всей семьей* s celou rodinou, *вышли на старт всей командой* jako (celé) družstvo, *снег падал крупными хлопьями* ve velkých vločkách. Analogický význam mají i adverbia *вдвоём ... вдесятером*: В общежитии мы жили *вшестером*. V koleji nás *быdlelo* (na pokojí) *шест*.

11. Řada konstrukcí vyjadřuje proces, jehož důsledkem je vznik kvantitativní difference. Patří sem především výrazy se slovesy signalizujícími změnu rozměru, jako *увеличить, уменьшить, повысить, понизить, расширить, поднять(ся), упасть*, ale i různými jinými. Míra difference se vyjadřuje spojením předložky *на* + ak. (čes. *о* + ak.), např. *понизить цены на 70 процентов* *о 70 %*, *подешеветь на 20 копеек* *zlevnět о 20 kopejek*, *обогнать на два очка* *předejnat о два body*, *убавить на треть* *ubrat о третину*, *понижать бас на октаву*, *обсчитат на две кроны* *ošidit о dvě koruny* apod., viz též §18. Výsledná mez difference se vyjadřuje spojením *до* + gen. (čes. *на* + ak.): *температура упала до двух градусов* *klela на два ступнѣ*, *повысить скорость до восьмидесяти километров* *на 80 km*.

12. Difference, jejíž mírou je násobek něčeho, se vyjadřuje výrazy *вдвоє, втрое ... вдесятеро // в два раза, в три раза, в n раз*: *производство увеличилось втрое, в пять раз* *тříkrát, пѣтkrát*; srov. také *сложить лист бумаги вдвоє* *nadvakrát // napolovinu, втрое* *natřіkrát*.

13. Podobný význam mají i adverbia *дважды, трижды, четырежды // два*

раза ... *n* раз, 'двакrát'... užívá se jich však především pro vyjádření počtu opakování děje: приехать *дважды*; это случилось *пять раз, много раз*.

14. Pořadí opakování děje vyjadřují určení typu (в) первый раз // впервые porrvé, второй раз podruhé, в *n*-ый раз; провиниться *первый раз*, предупредить вас *в последний раз* naposled, *в сотый раз* уже napomínajú po sté // po kolikáté už to připomínám.

15. Kvantitativní výsledek nějaké činnosti se vyjadřuje spojením na + ak., porř. в + ak.: выполнить план на *сто два процента*, оценить имущество *в десять тысяч крон* odhadnout majetek na 10 tisíc korun.

Jiné výrazy označující podíl z původního celku mají většinou už spíše ráz kvalitativního Adv výsledného ztvárnění: разрезать *надвое* vedví, на два кусы // разделить апельсин на дольки, расколоть партию на *две фракции*, расщепить соединение на *элементы* rozštěpit sloučeninu na prvky aj.

16. Adverbiální určení může charakterizovat i míru kvality, a to jak kvality připisované substanci (весьма опасное вещество), tak i kvality připisované ději/stavu (писать очень разборчиво); tj. může stát u adjektiva nebo u jiného adverbia.

Podobně jako je tomu u charakteristiky děje/stavu, lze i zde rozlišovat prostou charakteristiku kvality na ose *много* — *мало*, např. очень, весьма, глубоко, необыкновенно, чрезвычайно, на редкость; страшно, крайне, ужасно, здорово, невероятно, фантастически, не очень, мало, слабо, чуточку, чуть-чуть ... a vedle toho určení charakterizující stupeň úplnosti kvality, maximální míru, např.: полностью, совершенно, совсем, вовсе, всецело, сугубо, в высшей степени, до краев, абсолютно ..., míru převyšující náležitou mez, např. слишком, чрезмерно, чересчур ..., různé stupně neúplnosti, např. не совсем, почти, в значительной // высокой // небольшой мере // степени, до известной степени, до половины, едва, еле, далеко не ... a také určení výrazně charakterizující prostřednost kvality, jako довольно, достаточно, сравнительно, относительно, в общем (и целом) a n. j.

17. Základním rozdílem ruštiny proti češtině je to, že při adjektivu v pozitivu nemůže v r. stát Adv vyjadřující číselnou kvantitativní charakteristiku. K vyjádření velikosti základních rozměrů (dlouhý, široký, vysoký, hluboký, těžký, starý) je nutno v r. užít konstrukcí se souznačnými substantivy (длина, ширина, высота, глубина, вес), při čemž je ještě třeba rozlišovat dvojí situaci:

a) Vlastnost je vyjádřena v atributu: v r. je měrové jméno v zřetelovém instr. + в + ak. čís. výrazu; např.: Была выстроена телевизионная вы́сота в 250 метров. — Маме бассейн глубиной *в полтора метра*. Při udání stáří však Potkali jsme chlapce старého 10 лет. Мы встретили десятилетнего мальчика (× старého *asi 10 лет* мальчика лет десяти).

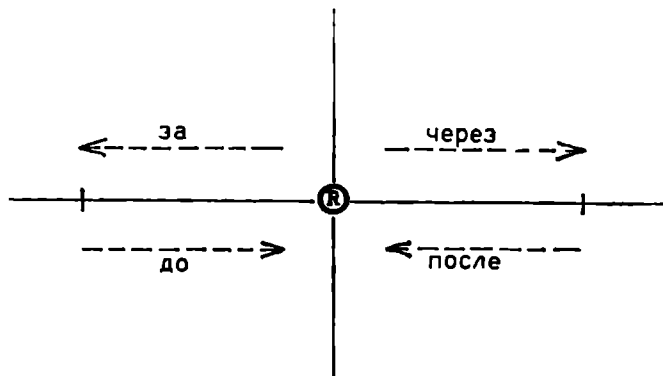
b) Vlastnost je vyjádřena v predikátu. V tomto případě je možné dvojí řešení: aa) Počítaný předmět v nom. + иметь + měrové jméno v ak. + čís. výraz // иметь + čís. výraz + в + měrové jméno v ak. Телевизионная вы́сота в 250 м. (// мѣри 250 м). Телебашня имеет высоту 250 метров // имеет 250 метров в высоту. — Беговая дорожка является длинная *полудругого километра*. Беговая дорожка имеет длину *полтора километра* // имеет *полтора километра* в длину. bb) Мѣровé jméno v nom. + čís. výraz v nom. // мѣровé jméno v nom. + составляет + čís. výraz v ak. n. достигает +

čís. výraz v gen.: Высота телебашни — 250 метров. // Высота телебашни составляет 250 метров // достигает двухсот пятидесяти метров.

18. Kvantitativní diference se v tomto případě vyjadřuje podobně jako u dějů/stavů: komparativ + на + ak. čís. výrazu (popř. zde i komparativ + instr. čís. výrazu): дорога длиннее на два километра // двумя километрами; канава на 30 см // тридцатью сантиметрами глубже.

19. Kvantitativní charakteristiku obsahují i některá Adv času. Důležitým obecným kritériem diferenciací Adv času je to, zda vyjadřují prosté časové zařazení děje/stavu (na otázku когда?), nebo dobu trvání, resp. oprakování děje/stavu (na otázku как долго? с каких пор? до каких пор? за // на какое время? как часто? сколько раз? во сколько раз?)

20. Z prvních Adv („zařazujících“) zasluhují pozornosti ta, která obsahují časovou jednotku: Спектакль начнётся через пять минут за пять минут. — Это случилось три года (тому) назад перед тремя роки. Je-li referenčním bodem (R) jiný okamžik než okamžik promluvy (např. odjezd vlaku, zvonění), vyjadřuje se časový údaj podle tohoto schématu:

Např. Мы пришли на вокзал за десять секунд до отхода поезда (R) deset vteřin před odjezdem vlaku. — Ваня вошел в класс через пять минут после звонка (R) пět minut po zazvonění.

21. O vyjadřování diferencí (доехать на две минуты раньше // двумя минутами позже) viz § 18.

22. Adv druhého typu („trvací“) se člení na několik podtypů. Adv na otázku как долго? vyjadřují trvání děje omezené jen lexikálním významem příslušného adverbia, resp. substantiva: Kromě adverbii долго, недолго se tu uplatňuje především ak. (záp. gen.) časového substantiva; méně často i instrumentál nebo jiný pád: долго молчать; работать сутки, весь год; всю // целую зиму ходить на лыжах; ждать целую вечность; собрание шло уже пятый час; целыми днями сидеть в кафе; не спал ночей celé поси; не спал ночей до девяти skого / až devět nocí (Grib.).

Adv typu с каких пор se vyjadřují rovněž adverbii, resp. výrazy s předložkami с, от s gen.: привыкнуть смолоду, гулять с // от восьми до двух, с полудня; с тех пор они живут вместе. Adv typu до каких пор obsahují

говниěž adverbia resp. výrazy s předl. s gen. до // по: гулять *дотемна* // *допоздна*, читать *до* (*самого*) *утра*, выставка открыта *по сегодня*, *по 29 июня*.

Adv. typu za какое время se vyjadřují výrazy s předložkou за s ak. // в течение // на протяжении s gen., в s ak.: убрать комнату *за два часа* // *в течение двух часов*; выполнить пятилетку *в четыре года*; *На протяжении трёх десятилетий* наша промышленность быстро развивалась.

Adv. na какое время vyjadřují dobu trvání výsledku děje (předl. на s ak.): запомнить *на всю жизнь*, запереть *на ночь*, уехать *на неделю*.

23. Adv vyjadřující opakování (viz § 13) se vyskytují i v konstrukcích udávajících dobu, po kterou se daný děj opakuje (как часто); ta se označuje časovým jménem s předl. в + ak.: собираться (*один*) *раз* (nikoli *однажды*) *в неделю*, открывать магазин *несколько раз в месяц*, встретиться *раз-другой в год* jednou dvakrát do roka.

Opakování lze vyjádřit také: 1. Každый, всякий + ak. časového jména: встречаться *каждую весну*, видется *всякий день*. Lze tu někdy užít i předložku *через*: *Через каждые пять минут* из ворот завода выходит новый трактор. 2. Dat. pl. s předl. по: Магазин открыт *по понедельникам*; врач принимает *по средам и пятницам*. 3. Adverbii ежеминутно, ежедневно, еженедельно, ежемесячно, ежегодно.

24. Kvantitativní charakteristiku vyjadřují i Adv místa. Jsou to jednak adverbia typu близко, далеко, глубоко, высоко, низко, вблизи от, вдалеке от, недалеко от apod., jednak různé výrazy se jmény udávajícími mez, vzdálenost, rozměr ap.: погрузиться *по колени*, увязнуть *по пояс*, отступить *на несколько метров* o několik metrů, жить *в нескольких шагах от вокзала* několik kroků.

25. Závěrem lze konstatovat, že oblast Adv s významem kvantitativní charakteristiky se vyznačuje řadou různých zvláštností, které jsou dány právě přítomností číslovek. Proto představuje tento druh Adv pozoruhodný jev jak z hlediska strukturního, tak zejména z hlediska porovnávacího popisu.

SEZNAM LITERATURY

- BAUER, J. a kol.: *Пříruční mluvnice ruštiny*, sv. 2. Praha 1979.
 BAUER, J.—GREPL, M.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1972.
Česko-ruský slovník, 1—2. Praha—Moskva 1973.
 GARINA, N. M.: *Mesto obstojaťel'stva stepeni sredi drugich vidov obstojaťel'stva*. Učenyje zapiski Moskovskogo obl. pedinstitutu, t. 170, vyp. 17, 1967, s. 131—147.
 GARINA, N. M.: *Obstojaťel'stvo, vyražennoje količestvennymi narečijami*. Tamtéž, s. 148—159.
 GARINA, N. M.: *Temporal'no-kvantitativnaja determinacija glagola*. CsR 11, 1966, s. 86—93.
Grammatika russkogo jazyka, t. 2/1. Moskva 1960.
Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Moskva 1970.
 KRÍŽKOVÁ, H.: *Příslověčně určení s významem časové míry ve spojení s dokonavými slovesy*. NR 49, 1966, s. 65—72.
 KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha 1962.
 KUBÍK, M. a kol.: *Sintaksis russkogo jazyka*. Praha 1974.
 MRÁZEK, R.: *Sintaksis russkogo tvoritel'nogo*. Praha 1964.
Rusko-český slovník, 1—2. Moskva—Praha 1978.
Russkaja grammatika, t. 2. Sintaksis. Moskva 1980.
Russkaja grammatika, sv. 2. Praha 1979.
 SMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. Praha 1966.
Velký rusko-český slovník, 1—6. Praha 1952—64.

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА СО ЗНАЧЕНИЕМ
КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Автор статьи обращает внимание на один из видов адвербиальных конструкций — обстоятельство, выражающие количественную характеристику действия/состояния и признака.

Традиционная семантическая классификация обстоятельств (о. места, времени, образа действия, причины и н. др.) оправдана в связи с общим характером обстоятельства как части речи; тем не менее среди обстоятельств выделяются, с одной стороны, о. циркумстантивные (места, времени) и, с другой стороны, о. характеризующие, а именно квалифицирующие и квантифицирующие. Граница между отдельными видами обстоятельств, однако, не является непроницаемой.

Главное внимание автора сосредоточивается на обстоятельствах, выражающих точную меру количества (напр., после глаголов *стоять*, *весить* и н. др.). С сопоставительной точки зрения замечательно то, что подобные обстоятельства в русском языке не встречаются после прилагательных и наречий (ср. *Věž je vysoká 50 m — башня имеет высоту 50 м*).

Описываются также обстоятельства времени и места, выражающие количественную характеристику (*ждать целых два года*, *стоять в трех шагах от забора* и т. п.), и другие случаи подобного характера.

